«НЯМА НА ЗЯМЛІ ТАГО ШЧАСЦЯ І ГОРА...»

Спадзяёмся, што многае з гэтай гутаркі зацікавіць і нашых чытачоў, і тых, хто працуе з беларускай мовай па сваіх службовых абавязках, і педагогаў. Атрымалася яна надзвычай аўтарытэтная і прафесіянальная, бо ўдзельнічалі ў ёй людзі, якія маюць да беларускай філалогіі самае непасрэднае дачыненне: Аляксандр ЛУКАШАНЕЦ, доктар філалагічных навук, першы намеснік дырэктара Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі, акадэмік НАН Беларусі, Алена АНІСІМ, дэпутат Палаты прадстаўнікоў Нацыянальнага сходу, старшыня Таварыства беларускай мовы, Ігар КАПЫЛОЎ, кандыдат філалагічных навук, дырэктар Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа, старшыня Рэспубліканскай тапанімічнай камісіі пры НАН Беларусі, Віктар ІЎЧАНКАЎ, доктар філалагічных навук, загадчык кафедры стылістыкі і літаратурнага рэдагавання Інстытута журналістыкі Белдзяржуніверсітэта, Ірына КАНДРАЦЕНЯ, кандыдат філалагічных навук, вядучы навуковы супрацоўнік Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа, вучоны сакратар Рэспубліканскай тэрміналагічнай камісіі пры НАН, Ірына БУДЗЬКО, кандыдат філалагічных навук, загадчык кафедры беларускай і рускай моў Беларускага нацыянальнага тэхнічнага ўніверсітэта, Кацярына ГАНЧАРЭНКА, кандыдат філалагічных навук, дактарант Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа, Уладзімір КОШЧАНКА, загадчык сектара камп'ютарнай лінгвістыкі Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа.

«Звязда»:

— Адна з тэндэнцый апошняга часу — беларускую мову пачалі больш шырока ўжываць у розных сферах нашага жыцця. На ёй размаўляе і перапісваецца ў сеціве моладзь, на ёй пачынае гаварыць наш бізнес, яна ўсё часцей гучыць у храмах... На думку тых, для каго мова — не толькі сродак зносін, але і прадмет вывучэння, гэта шчырая зацікаўленасць ці ўсё ж больш даніна нейкай модзе, якая ў хуткім часе міне?

Алена АНІСІМ:

— Я са свайго досведу грамадскага дзеяча хачу зазначыць, што людзі прыходзяць да беларускай мовы па розных прычынах. Нехта натуральным шляхам: для яго гэта штодзённая мова і ён не стаіць перад пытаннем, на якой мове яму гаварыць. Іншыя людзі ўпершыню сутыкаюцца з жаданнем карыстацца беларускай мовай ужо ў сталым узросце: хтосьці быў вызвалены ад яе вывучэння ў школе, хтосьці пераехаў у Беларусь з іншай краіны. Для моладзі, якая з дзяцінства гаварыла па-руску, нешта паслужыла штуршком — і з'явілася жаданне гаварыць на беларускай мове штодня. Словам, у грамадстве адбываюцца розныя працэсы, але можна сказаць упэўнена, што цікавасць да беларускай мовы сёння ёсць і яна не змяншаецца. У многіх дарослых людзей ёсць патрэба ёй карыстацца, і не толькі самім карыстацца, але даць магчымасць і сваім дзецям гэта рабіць. Мы бачым, як беларускамоўныя бацькі гуртуюцца сёння, каб адкрываць беларускамоўныя групы ў дзіцячых садках, каб ствараліся беларускамоўныя класы ў школах. Нельга казаць адназначна, што гэта нейкая даніна модзе, ці цікаўнасць, ці штосьці яшчэ, — у кожнага свая патрэбнасць у мове. Але ў большасці тых, хто сёння свядома прыйшоў да беларускай мовы — для таго, каб вывучаць яе, пашыраць яе ўжыванне, лічу, патрэба натуральная, прадыктаваная разуменнем, што яны грамадзяне Рэспублікі Беларусь, што беларуская мова дзяржаўная, а значыць, трэба, каб яна гучала ў нашай краіне.

Аляксандр ЛУКАШАНЕЦ:

— Тут варта найперш заўважыць, што мы жывём у асяроддзі беларускай мовы, і гэта асяроддзе, будзем спадзявацца, будзе пашырацца. Гэта і не мода, гэта і не цікаўнасць — гэта рэальнае жыццё беларускай мовы, як і любой жывой мовы.

Віктар ІЎЧАНКАЎ:

— Сапраўды, у тым, што назіраем сёння, няма ніякай моды, ніякай экзотыкі. Сёння гэта нармальны, умераны ход развіцця натуральнай мовы. Ёсць, канешне, выпадкі аспрэчвання таго, што так адбываецца, але ў сваёй прафесійнай дзейнасці я, напрыклад, гэтага не адчуваю.

«Звязда»:

— Цалкам рэальная на сённяшні дзень сітуацыя. Чалавек, у якога школа і ўніверсітэт, дзе па нейкіх прычынах ён не атрымаў дастатковай моўнай адукацыі, ужо даўно ў мінулым, вырашае для сябе, што будзе карыстацца беларускай мовай. Яму ёсць куды пайсці падвучыцца ці варта спадзявацца толькі на сябе, задавальняючыся чытаннем класікаў?

Ігар КАПЫЛОЎ:

— Прывяду прыклад з работы нашага Інстытута мовазнаўства. Летась у нас узнікла ідэя арганізаваць навукова-асветніцкія курсы па беларускай мове. Мы падрыхтавалі праграму, распрацавалі план лекцый, зрабілі аб'яву, што такія курсы адкрываюцца. Шчыра кажучы, вялікага аптымізму наконт ахвотных запісацца на гэтыя курсы не было, але я памыліўся. На заняткі прыйшлі прадстаўнікі розных пакаленняў, рознага ўзроўню: і школьнікі, і студэнты, і аспіранты, і перакладчыкі, і экскурсаводы, і праграмісты, і пенсіянеры. І пасля першых некалькіх лекцый ахвотных хадзіць на іх не паменела, як часам бывае. Курсы доўжыліся з кастрычніка да чэрвеня, а наведвальнікаў з цягам часу станавілася нават больш — людзі пачалі хадзіць цэлымі сем'ямі, прыводзіць сяброў. Калі мы пасля заканчэння зрабілі апытанне, агульнае пажаданне было працягнуць гэту справу, што мы, уласна кажучы, сёлета і зрабілі. Праўда, у іншым фармаце — далучыліся культуралагічны складнік і гістарычны, а пляцоўкай для правядзення заняткаў стаў Нацыянальны гістарычны музей...

Віктар ІЎЧАНКАЎ:

— Калі ў грамадстве ёсць патрэба вывучэння мовы, людзі не тое што адгукаюцца, а нават гатовыя плаціць за гэта грошы. Пасля таго як былі ўнесены змены ў беларускі правапіс, у Інстытуце журналістыкі на факультэце перападрыхтоўкі і павышэння кваліфікацыі кадраў былі створаны пастаянныя тэматычныя семінары і вебінары. На іх прайшло перападрыхтоўку звыш тысячы чалавек.

Уладзімір КОШЧАНКА:

— Можна, канешне, пайсці вучыцца за грошы, але мне здаецца, у адносінах да беларускай мовы гэта няправільны падыход. Бясплатныя курсы фактычна адсутнічаюць. «Мова нанова»? Але ж гэта не чыста моўныя курсы. Пры Таварыстве беларускай мовы былі менавіта моўныя курсы, на якіх людзі бясплатна вывучалі мову фактычна з нуля...

Алена АНІСІМ:

— Цяпер іх, на жаль, няма, бо паўстала фінансавае пытанне: выкладчыку ж трэба заплаціць за работу...

Аляксандр ЛУКАШАНЕЦ:

— Я не думаю, што сітуацыю з курсамі беларускай мовы трэба драматызаваць. Усё з'яўляецца тады, калі ў гэтым з'яўляецца патрэба. Калі з'явіцца неабходнасць — праблемы не будзе, знойдуцца і выкладчыкі, і арганізацыі. У канцы 80-х — пачатку 90-х гадоў такіх курсаў была маса, бо была маса людзей, якія разумелі, што без ведання беларускай мовы яны не змогуць заняць тыя пазіцыі ў грамадстве, на якія яны прэтэндуюць. Тое самае будзе і зараз, і сімптомы мы ўжо можам назіраць сёння. Будуць ахвотныя — будуць і курсы. Іншая справа, што гэту работу абсалютна нельга пускаць на самацёк, а трэба ствараць моўнае асяроддзе мэтанакіравана. У нас сапраўды не хапае беларускай мовы ў інфармацыйнай прасторы. Сёння вельмі важна, каб былі арганізаваныя адукацыйныя курсы на радыё. Калі б у ранішнім эфіры, калі людзі пад радыё збіраюцца на працу, прагучала 15-хвілінная праграма «Гаворым па-беларуску правільна», — плён быў бы несумненны. Важна, каб такія курсы былі на тэлебачанні. І вельмі надзённая сёння праблема — арганізацыя падобнай дзейнасці ў інтэрнэт-прасторы. Але гэта вельмі складана, бо сёння інтэрнэт не спрыяе культуры маўлення — як беларускага, так і рускага. І гэта звязана з тым, што адносіны і патрабаванні да агульнай культуры і культуры маўлення ў грамадстве вельмі знізіліся. Сёння нашай асноўнай праблемай з'яўляецца тое, што стала не соромна пісаць і гаварыць з памылкамі, — так званая праблема моўнай кампетэнцыі.

Уладзімір КОШЧАНКА:

— А яшчэ, ведаеце, якая сёння праблема? На жаль, нават многія выпускнікі філфака ці журфака выходзяць з вельмі слабай беларускай мовай. Мне давялося сутыкацца з імі па працы, пры перакладзе на беларускую некаторых сайтаў — на жаль, у большасці менавіта нядаўніх выпускнікоў веды мовы, мякка кажучы, слабаватыя.

«Звязда»:

— Ці не бяда гэта для мовы, калі моладзь са слабай падрыхтоўкай, з «асфальтавай» лексікай пачынае актыўна ёй карыстацца (што можна назіраць сёння ў вялікіх гарадах). Здаецца, час непакоіцца пра элементарную культуру маўлення, адсутнасць якой становіцца нормай...

Аляксандр ЛУКАШАНЕЦ:

— Мы павінны толькі радавацца, што з'яўляюцца новыя разнавіднасці мовы, што яна пашырае сферы ўжывання, і з'яўленне гэтых разнавіднасцей сведчыць пра яе паўнавартаснасць і поўнафункцыянальнасць. Мы павінны пазбавіцца ад такога стэрэатыпа, што калі мы гаворым пра беларускую мову, то маем на ўвазе перш за ўсё яе літаратурны варыянт. Але любая нацыянальная мова не зводзіцца толькі да літаратурнай разнавіднасці. У любой еўрапейскай мове сёння існуюць самыя розныя варыянты акрамя літаратурнага. Тое, што ў нас, нягледзячы на пэўныя праблемы з беларускай мовай у грамадстве, з'яўляюцца яе новыя разнавіднасці, у тым ліку сацыяльныя дыялекты, сведчыць, што беларуская мова пашырае сферу свайго выкарыстання, што яна з'яўляецца рэальным сродкам зносін пэўных частак нашага грамадства. Тым больш калі мы гаворым пра сацыяльныя дыялекты, то гэта якраз тая сфера зносін, дзе ніхто не можа прымусіць выкарыстоўваць тую ці іншую мову. І калі яна з'яўляецца ў такім асяроддзі — гэта значыць, што яна запатрабаваная.

Але трэба вельмі добра разумець, што кожная разнавіднасць мовы мае свае сферы ўжывання. У адной сферы будуць дарэчы народныя гаворкі, у другой — сацыяльныя дыялекты, у трэцяй — афіцыйная мова. Усе мы павінны разумець, што ў сферы навучання, асабліва школьнага, у афіцыйных сферах павінна без варыянтаў выкарыстоўвацца выключна дасканалая беларуская літаратурная мова.

Уладзімір КОШЧАНКА:

— Мне аднойчы давялося правесці дзень у беларускамоўнай гімназіі. Настаўнікі і дзеці па-за ўрокамі размаўлялі па-руску. Тое самае можна назіраць і ў ВНУ нават на профільных мовазнаўчых факультэтах. Адкуль можа моладзь, пазбаўленая моўнага асяроддзя дома, добра вывучыць мову, калі стаўленне да яе ўсяго толькі як да прадмета?..

Алена АНІСІМ:

— Мы якраз закранулі вельмі важнае пытанне інфармацыйнага забеспячэння, натуральнага моўнага асяроддзя. Менавіта праз яго недахоп, а то і адсутнасць, таму ж самаму маладому чалавеку мову немагчыма ні вывучыць на належным узроўні, ні тым больш удасканаліць. Мова ў нашай інфармацыйнай прасторы — на тэлебачанні, на радыё — абмежаваная. Мова інтэрнэту — без межаў, але ж там фактычна няма абмежаванняў і для элементарнай непісьменнасці.

Кацярына ГАНЧАРЭНКА:

— І ў плане інфармацыйнага забеспячэння вельмі важна, каб былі беларускамоўныя маладзёжныя праграмы на тэлебачанні. Некалькі гадоў назад была праграма «Легенды life», якая, на жаль, закрыла сезон, у другім сезоне тэлеконкурсу «Талент краіны» беларускай засталася толькі назва... Добра, што ёсць яшчэ беларускамоўны хіт-парад «100 песень для Беларусі», ну і некаторыя матчы на «Беларусь 5» каментуюцца па-беларуску.

Віктар ІЎЧАНКАЎ:

— «Зафрэндзіць», «лузер», «юзер»... Як да гэтага ставіцца? А што за праблема, сябры мае? Гэта ж сёння не толькі беларускай мовы праблема — усіх моў свету. Мы ўвайшлі ў абсалютна новую эпоху, якая вымагае іншай лексікі. У 20-я гады мінулага стагоддзя, напрыклад, адбываўся адваротны працэс — прыхільнікі пурызму (чысціні мовы) навыдумлялі слоў, якія павінны былі замяніць запазычанні з іншых моў. Большасць новатвораў так і засталася ў гісторыі, але ж некаторыя сталі часткай літаратурнай мовы: цягнік, жыццяпіс, лецішча, суладдзе... Гэта, як ужо тут неаднойчы казалі, натуральны працэс развіцця мовы. Мова з цягам часу сама адшліфуе, што застанецца ва ўжытку, а што пяройдзе «ў пасіў» у яе карыстальнікаў.

Кацярына ГАНЧАРЭНКА:

— Я сумесна з Анастасіяй Марозавай ужо два гады займаюся даследаваннем размоўнай і слэнгавай лексікі. Мы правялі апытанне маладых людзей ва ўзросце 17—32 гадоў (вынікі якога, дарэчы, публікаваліся ў часопісе «Маладосць»). Высветлілася, што больш свабодна размоўнай лексікай валодаюць людзі, якім ад 25 гадоў і якія прафесійна займаюцца беларускай мовай, — журналісты, пісьменнікі, людзі творчых прафесій. Яны паказалі найбольш цікавыя вынікі. У студэнтаў быў зафіксаваны пераважна слэнг з рускай мовы. А адна 19-гадовая дзяўчына з 35 паняццяў, якія трэба было абазначыць словамі, восем выразіла словамі «фіг», «крут»... Але выявілася і станоўчая тэндэнцыя: менавіта беларуская мова дазваляе зменшыць колькасць сапраўдных вульгарызмаў. У каментарыях маладыя людзі пазначалі: мы арыентуемся на нашых выкладчыкаў, на класічную літаратуру... Каля дваццаці працэнтаў паняццяў большасцю рэспандэнтаў або ніяк «па-размоўнаму» не называлася, або ўказваўся рускамоўны адпаведнік, што сведчыць пра тое, што беларуская мова ўсё ж успрымаецца як літаратурная, як мова навучання. А хацелася б, каб яна станавілася натуральнай.

Сярод апытанай моладзі мы заўважылі і новых пурыстаў, якія кожнаму слову стараюцца знайсці менавіта беларускі адпаведнік (гаманец, а не кашалёк, ровар, а не велік, файна, а не нішцяк). Яшчэ адна відавочная без анкетавання праблема: у побыце моладзь, на жаль, шмат ужывае ненарматыўнай лексікі, што сведчыць перш за ўсё пра нізкую культуру маўлення. Адной з прычын можна назваць вербальную агрэсію на тэлебачанні, у літаратурных тэкстах і нават у тэатральных пастаноўках.

Алена АНІСІМ:

— Гэта якраз асаблівасць маладзёжнай аўдыторыі: тое, што яны ведаюць, перарабіць для сваіх патрэб. Ім хочацца развіцця, нечага новага, і гэта трэба разумець, бо так яно было, ёсць і будзе. Пытанне толькі, што яны выкарыстоўваюць для сваіх патрэб, якія веды. Моладзь заўсёды ў пошуку, і гэта адносна мовы вельмі добрая перспектыва развіцця.

Аляксандр ЛУКАШАНЕЦ:

— Мы можам толькі вітаць, што з'яўляецца маладзёжны слэнг як сацыяльны дыялект. Але трэба мець на ўвазе, што ў яго сваё спецыфічнае кола носьбітаў, свая спецыфічная сфера выкарыстання. Гэта не значыць, што ён павінен пераносіцца на наша літаратурнае маўленне... Я, шчыра кажучы, быў бы не супраць, каб у беларускай мове з'яўлялася больш сацыяльных дыялектаў — ад ваеннага да крымінальнага жаргону. Бо гэта сведчанне таго, што мова натуральна ўжываецца сярод розных слаёў насельніцтва, а значыць, жыве і развіваецца.

«Звязда»:

— У такім выпадку і мову інтэрнэту, сацыяльных сетак можна лічыць сацыяльным дыялектам? Толькі, калі глядзіш, што робіцца з мовай там, наўрад ці з'явіцца жаданне гэта вітаць...

Аляксандр ЛУКАШАНЕЦ:

— У інтэрнэт-камунікацыі мы фактычна маем справу з вусным маўленнем, якое атрымлівае графічную фіксацыю. І вельмі цяжка ад вуснага маўлення патрабаваць, каб яно строга прытрымлівалася літаратурных нормаў. А яшчэ наша бяда, што мы адвыклі глядзець у слоўнікі. Раней слоўнікі былі ў любой установе, дзе пісалі і гаварылі па-беларуску ці па-руску. Цяпер жа навошта слоўнік, калі праз «Гугл» усё можна перакласці. Вось і маем тое, што маем.

Віктар ІЎЧАНКАЎ:

— Паводле вядомага даследавання Марціна Карноя, беларуская мова названая безумоўна жывой дзякуючы таму, што беларускамоўная інтэрнэт-прастора дастаткова запоўнена. Тая ж Вікіпедыя ў беларускім варыянце пастаянна дапаўняецца. А гэта ж калектыўная праца.

Што датычыцца нарматыўных слоўнікаў. Так, яны патрэбныя, але сёння чалавек звернецца хутчэй не да слоўніка-кнігі, а да партала gramota.ru ў інтэрнэце. І праблема беларускамоўнага асяродка ў тым, што ў нас сёння няма такой інфармацыйна-даведачнай аўтарытэтнай крыніцы ў сеціве. Чаму б не стварыць

(Заканчэнне. Пачатак на 1-й стар.)